

Лев Троцки

СЪВЕТСКИЯТ ТЕРМИДОР

1. Израждането на болшевишката партия.

Октомврийската революция беше подготвена и осигурена от болшевишката партия. Именно тя построи съветската държава, вплитайки в нея здрав скелет. Израждането на партията стана и причина, и следствие на бюрократизацията на държавата. Необходимо е дори накратко да се покаже как стана това.

Вътрешният режим на болшевишката партия се характеризираше с методите на демократическия централизъм. Съчетаването на тези две понятия не включва в себе си ни най-малко противоречие. Партията зорко следеше не само за това границите ѝ да остават винаги строго очертани, но и за това всеки, който влиза в тези граници, да се ползва от действителното право да определя направленията на партийната политика. Свободата на критиката и идейната борба съставляваше неотменимо съдържание на партийната демокрация. Днешното учение за това, че едва ли не болшеvizмът не се примирил с фракциите, представлява само по себе си мит от епохата на упадък. В действителност историята на болшеvizма е история на борбата между фракциите. А и как би могла една истински революционна организация, поставяща си за цел да преобърне света и събираща под знамената си смели отрицатели, метежници и борци, да живее и се развива без идейни сблъсъци, без групировки и временни фракционни образувания? Перспективното виждане на болшевишкото ръководство нерядко успяваше да смекчи сблъсъците и да намали срока на фракционната борба, но не повече от това. На тази кипяща демократическа основа се опираше Централният Комитет, от нея той черпеше смелост да решава и да заповядва. Явната правота на ръководството във всички критически етапи му създаде висок авторитет, този драгоценен морален капитал на централизма.

Режимът на болшевишката партия, особено до идването ѝ на власт, представляваше по този начин пълна противоположност на режима на днешните секции на Коминтерна с техните назначени отгоре „вождове”, извършващи поврати по команда, с техния безконтролен апарат, високомерен по отношение на низините, сервилен по отношение на Кремъл. Но и през първите години след завоюването на властта, Когато партията вече започваше да бъде обхващана от административната ръжда, всеки болшевик, включително и Сталин, би назовал злостен клеветник онзи, който би му показал на екрана образа на партията след 10-15 години!

В центъра на вниманието на Ленин и на неговите сътрудници стоеше неизменно грижата за ограждането на болшевишките редове от пороците, свързани с властта. Въпреки това, необичайното сближаване, а отчасти и прякото сливане на партийния апарат с държавния нанесе още през първите години несъмнен ущърб на свободата и еластичността на партийния режим. Демокрацията се свиваше заедно с нарастването на трудностите. Първоначално партията искаше и се надяваше да запази в рамките на Съветите свободата на политическата борба. Гражданската война внесе сурова поправка в тези разчети. Опозиционните партии бяха забранени една след друга. В тази мярка, явно противоречаща на духа на съветската демокрация, вождовете на болшеvizма виждаха не принцип, а епизодичен акт на самоотбрана.

Бързото нарастване на управляващата партия, новостта и грандиозността на задачите неизбежно пораждаха вътрешни разногласия. Съпътстващите опозиционни течения в страната оказваха по разни канали натиск върху единствената легална политическа

организация, засилвайки остротата на фракционната борба. Към момента на завършването на гражданската война тя придоби толкова остри форми, че заплаши със сътресение държавната власт. През март 1921 година, в дните на Кронщатското въстание, въвлякло в редовете си немалко количество болшевики, X конгрес на партията беше принуден да прибегне към забраната на фракциите, т.е. към пренасянето на политическия режим в държавата във вътрешния живот на управляващата партия. Забраната на фракциите беше мислена Все пак като изключителна мярка, която трябва да отпадне при първото сериозно подобряване на обстановката. В същото време Централният комитет с изключително внимание прилагаше новия закон, стремейки се най-вече да не задуши вътрешния живот на партията.

Но онова, което според първоначалния замисъл се смяташе само за принудителен данък на тежките обстоятелства, се оказа най-много по вкуса на бюрокрацията, която към вътрешния живот на партията започна да подхожда изключително от гледна точка на удобствата на управлението. Вече през 1922 година, по време на краткото подобряване на здравето си, Ленин се ужасяваше от заплашителния ръст на бюрокрацията и готвеше борба срещу фракцията на Сталин, която стана ос на партийния апарат, преди да овладее и държавния апарат. Вторият удар, а след това и смъртта му не му позволиха да премери сили с вътрешната реакция.

Всички усилия на Сталин, с когото в този период все още ръка за ръка вървят Зиновиев и Каменов, са насочени отсега нататък към освобождаването на партийния апарат от контрола на редовите членове на партията. В тази борба за „устойчивост” на Централния комитет Сталин се оказа по-последователен и по-уверен от своите съюзници. На него не му беше необходимо да се откъсва от международните задачи: той никога не се е занимавал с тях. Дребнобуржоазният кръгзор на новия управляващ слой беше негов собствен кръгзор. Той дълбоко вярваше, че задачата за построяването на социализма има национален и административен характер. Към Коминтерна се отнасяше като към неизбежно зло, което по възможност трябва да се използва за целите на външната политика. Собствената му партия в неговите очи запазваше ценността си само като покорна опора за апарата.

Едновременно с теорията за социализма в отделна страна, за бюрокрацията беше пусната в оборот теорията, че по въпросите на болшевизма Централният комитет е всичко, а партията – нищо. Втората теория във всеки случаи беше осъществена с по-голям успех, отколкото първата. Възползувайки се от смъртта на Ленин, управляващата група обяви „ленински набор”. Вратите на партията, винаги внимателно охранявани, сега бяха широко разтворени: в нея влизаха цели маси работници, служещи, чиновници. Политическият замисъл целеше да разтвори революционния авангард в един сив човешки материал, без опит, без самостоятелност, но пък със стария навик да се подчинява на началството. Замисълът успя. Освобождавайки бюрокрацията от контрола на пролетарския авангард, „ленинският набор” нанесе смъртоносен удар на партията на Ленин. Апаратът си завоюва необходимата независимост. Демократическият централизъм отстъпи място на бюрократическия централизъм. В самия партиен апарат беше проведено отгоре надолу радикално разместване. За главна доблест на болшевика сега се обявява послушанието. Под знамето на борбата с опозицията протича замяната на революционери с чиновници. Историята на болшевишката партия става история на нейното бързо израждане.

Политическият смисъл на разгърнатата се борба за много хора се прикрива от обстоятелството, че ръководителите на всичките три групировки – лявата, центъра и дясната – принадлежаха към единствения кремълски щаб, Политбюро. На повърхностните умове им изглеждаше, че става дума само за лично съперничество, за

борба за „наследството“ на Ленин. Но в условията на желязната диктатура социалните антагонизми не можеха по същество да се проявят първоначално по друг начин, освен чрез учрежденията на управляващата партия. Много от термидорианците произлязоха навремето из средите на якобинците, към които беше близък на младини и Бонапарт; сред бившите якобинци първият консул и императорът на французите впоследствие набираше своите най-верни слуги. Времената се менят и якобинците се менят заедно с тях, включително и якобинците на ХХ век.

В политбюро от епохата на Ленин сега остана единствено Сталин: двама от тях, Зиновиев и Каменев, най-близките сътрудници на Ленин през дългите години на емиграцията, отбиват десетгодишна присъда за престъпление, което никога не са извършили, трима други – Риков, Бухарин и Томски, са изцяло отстранени от ръководството, но като награда за смирието заемат второстепенни постове; най-сетне, авторът на тези редове е в емиграция. В немилост е и вдовицата на Ленин, Крупская, която въпреки всички усилия, не съумя докрай да се приспособи към Термидор.

Членовете на сегашното Политбюро заемаха в историята на болшевишката партия второстепенни места. И ако някой би предсказал през първите години на революцията техния бъдещ възход, те биха се удивили първи и тяхното удивление не би било лъжлива скромност. Още по-безпощадно действа днес правилото, според което Политбюро винаги е право и във всеки случай никой не може да бъде прав срещу Политбюро. Но и самото Политбюро не може да бъде право срещу Сталин, който не може да греши и следователно да бъде прав срещу самия себе си.

Искането за партийна демокрация през цялото време беше толкова настойчив, колкото и безнадежден лозунг на опозиционните групировки. Известната ни платформа на лявата опозиция искаше през 1917 година да бъде въведен в наказателния кодекс специален „член, наказващ като тежко държавно престъпление всякакво пряко или замаскирано преследване на работника заради критика...“ Вместо това в наказателния кодекс беше намерен член против самата опозиция.

От партийната демокрация останаха само спомените в паметта на възрастните поколения. Заедно с нея остана в миналото и демокрацията на Съветите, на професионалните съюзи, на кооперативите, на културните и спортните организации. Над всеки и всички неограничено господства йерархията на партийните секретари. режимът получи „тоталитарен“ характер преди още тази дума да беше дошла от Германия. „С помощта на деморализиращи методи, превръщащи комунистите в машини, убиващи волята, характера, човешкото достойнство – писа Раковски през 1928 година – върхушката успя да се превърне в несменяема и неприкосновена олигархия, подменила със себе си класата и партията“. От времето, когато са писани тези негодуващи редове, израждането на режима отиде още по-далече. ГПУ стана решаващ фактор на вътрешния живот на партията. И ако Молотов през март 1938 година можеше да се похвали пред един френски журналист, че управляващата партия вече не познава борбата на фракциите, то това беше възможно само благодарение на това, че разногласията вече се решават чрез автоматичната намеса на политическата полиция. Старата болшевишка партия е мъртва и никакви сили не ще я възкресят.

Успоредно с политическото израждане на партията се развиваше и моралното загиване на безконтролния апарат. Думата „съвбур“ – съветски буржоа – по отношение на привилегирания сановник твърде рано влезе в работническия речник. С прехода към НЕП-а буржоазните тенденции получиха по-обилна почва. На XI конгрес на партията през март 1923 година Ленин предупреждаваше за опасностите от

израждане на управляващия слой. Случвало се е неведнъж в историята, казваше той, победителят да приеме културата на победения, ако последният е стоял на по-високо равнище. Културата на руската буржоазия и бюрокрация в действителност беше мизерна. Но, уви, новият управляващ слой пасува често и пред тази култура. „4700 отговорни комунисти“ в Москва ръководят държавната машина. „Кой кого води? Аз силно се съмнявам, че може да се каже, че комунистите водят...“ На следващите конгреси Ленин вече не успя да говори. Но всичките му мисли през последните месеци на активния му живот бяха предупреждение и въоръжаване на работниците срещу гнетта, произвола и загиването на бюрокрацията. Впрочем той можеше да наблюдава само първите прояви на болестта.

Кр. Раковски, бившият председател на Съвета на народните комисари на Украйна, а по-късно съветски посланик в Лондон и Париж, вече в заточение, изпрати през 1928 година на приятелите си кратко изследване върху съветската бюрокрация, което вече цитирахме няколко пъти, тъй като то и сега е най-доброто, написано по този въпрос. „В представите на Ленин и във всички наши представи – пише Раковски – задачата на партийното ръководство се заключаваше в това, да запази партията и работническата класа от разлагащото действие на привилегиите, преимуществата и облагите, присъщи на властта, от сближаването ѝ с останките от старото дворянство и еснафство, от развращаващото влияние на НЕП-а, от съблазните на буржоазните нрави и от техните идеологии... Трябва да кажем откровено, ясно и на висок глас, че тази своя задача партийният апарат не изпълни, че в тази своя двойна охранителна и възпитателна роля той прояви пълна неспособност, той се провали, той банкрутира.“

Наистина, сломен от бюрократичната репресия, самият Раковски впоследствие се отрече от своите критични мисли. Но и седемдесетгодишният Галилей в хватката на светата инквизиция се видя принуден да се отрече от системата на Коперник, което все пак не попречи на Земята да се върти и след това. На покаянието на шестдесетгодишния Раковски ние не вярваме, тъй като самият той неведнъж е давал унищожавачи анализи на такива покаяния. Колкото до неговата политическа критика, то тя намери във фактите на обективното развитие много по-надеждна опора, отколкото в субективната устойчивост на нейния автор.

Завоюването на властта променя не само отношението на пролетариата към другите класи, но и неговата собствена вътрешна структура. Властването става специалност на определена социална групировка, която се стреми да реши своя „социален въпрос“ с толкова по-голямо нетърпение, колкото по-високо мнение има за своята мисия. „В пролетарската държава, където капиталистическото натрупване не е разрешено за членовете на управляващата партия, диференциацията отначало е функционална, а след това се превръща в социална. Аз не казвам класова, а социална...“ Раковски пояснява: „социалното положение на комуниста, който има на свое разположение автомобил, хубав апартамент, регулярен отпуск и получава партийния максимум, се различава от положението на комуниста, работещ във въглените мини, където получава от 50 до 80 рубли на месец“.

Изреждайки причините за разложението на яkobинците на власт: гонене на богатство, участие в поръчки, доставки и т.н., Раковски привежда любопитната забележка на Бабьоф за това, че за израждането на новия управляващ слой не малко спомогнаха и бившите дворянки, по които яkobинците много си падаха. „Какво правите малодушни плебеи? – възкликва Бабьоф – днес те ви прегръщат, а утре ще ви задушат.“ Списъкът на жените на управляващия слой в Съветския съюз би дал подобна картина. Известният съветски журналист Сосновски посочва особената роля на „автомобилно-харемния фактор“ за формирането на нравите на съветската бюрокрация. Наистина,

след Раковски, Сосновски успя през това време да се покае и беше върнат от Сибир. Но от това нравите на бюрокрацията не станаха по-добри. Обратно, самото това покаяние е доказателство за прогресиращата деморализация.

Именно в старите статии на Сосновски, минаващи от ръка в ръка като ръкописи, са пръснати незабравими епизоди из живота на новия управляващ слой, които нагледно свидетелстват за това, до каква степен победителите са усвоили нравите на победените. И за да не се връщаме все пак към отминалите години – Сосновски окончателно замени бича с лирата през 1934 година – ще се ограничим с пресни примери от съветския печат и при това няма да изберем злоупотребите и така наречените „ексцесии”, а тъкмо напротив, делнични явления, легализирани от официалното обществено мнение.

Един директор на московски завод, виден комунист, се хвали в „Правда” с културния ръст на ръководеното от него предприятие: „Механикът звъни: „Как ще заповядате, сега ли да спрем мартена или да изчакаме...” Аз отговарям: „Почакай”... Механикът се обръща към директора крайно почтително: „как ще заповядате”, докато директорът му отговаря на „ти”. И този непристоен диалог, невъзможен в никоя културна капиталистическа страна, се разказва от самия директор на страниците на „Правда” като нещо напълно нормално! Редакторът не възразява, тъй като не забелязва; читателите не протестират, тъй като са свикнали. Няма да се удивляваме и ние: на тържествените заседания в Кремъл „вождовете” и народните комисари се обръщат на ти към подчинените им директори на заводи, към председателите на колхози, към майсторите и работничките, специално поканени за награждаване с ордени. Как да не си спомним, че един от най-популярните революционни лозунги в царска Русия беше искането за отмяна на обръщението на „ти” на началниците към подчинените!

Поразяващите с велможническа безцеремонност кремълски диалози на властта с „народа” без грешка свидетелстват за това, че въпреки Октомврийския преврат, въпреки национализацията на средствата за производство, въпреки колективизацията и „унищожаването на кулачеството като класа”, отношенията между хората, при това на върха на съветската пирамида, не само не са се издигнали още до социализма, но до голяма степен изостават и от културния капитализъм. През последните години в тази най-важна област е направена огромна крачка назад, като източник на рецидивите на истинското руско варварство е именно съветският Термидор, дал на слабокултурната бюрокрация пълна независимост и безконтролност, а на масите – добре познатата заповед за подчинение и мълчание.

Ние сме далече от мисълта да противопоставяме абстракцията на диктатурата на абстракцията на демокрацията и да претегляме качествата им на везните на чистия разум. Всичко е относително в този свят, където е постоянна само изменчивостта. Диктатурата на болшевишката партия беше един от най-могъщите инструменти на прогреса в историята. Но и тук, по думите на поета, Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage („Разумът се превръща в безумие, любезността измъчва” – стих от Гьоте в „Мефистофел”, б. прев.). Забраната на опозиционните партии повлече след себе си забраната за фракциите; забраната на фракциите завърши със забраната да се мисли различно от непогрешимия вожд. Полицейската монолитност на партията повлече след себе си бюрократичната безнаказаност която стана източник на всички видове разпуснатост и разложение.

Превод: А. Т.